

Сегеда Л.

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ ЯК БАЗОВИЙ ІНСТИТУТ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто роль Національного банку України в подоланні наслідків фінансово-економічної кризи; проаналізовано його кроки щодо відновлення стабільності вітчизняної банківської системи; здійснено оцінку тенденцій та динаміки сегментів фінансового ринку України у контексті регулятивних заходів, що їх застосовує НБУ; обґрунтовано значення ефективної інформаційної політики у забезпеченні стабільного функціонування банківського сектору.

Ключові слова: *центральний банк, фінансово-економічна криза, грошово-кредитна політика, процентна політика, інформаційна політика, валютний ринок, фінансовий ринок.*

Сучасна світова економічна криза суттєво вплинула на економічні процеси в Україні. Економіка України значною мірою відчула наслідки глибокого й затяжного ураження світової економіки, хоча цей вплив виявився не відразу, оскільки країну протягом певного періоду підтримували джерела фінансування зі зовнішніх ринків. Проте прагнення України якомога інтенсивніше долучитися до інтернаціоналізації економічних відносин «потягло» за собою розбалансованість господарського механізму, в т. ч. через відсутність досвіду ефективної діяльності на світових ринках при збереженні макроекономічної рівноваги. Однак складність ситуації, в якій опинилась Україна, пояснюється не тільки зовнішніми причинами. Глибина кризи в нашій державі пов'язана, передусім, із внутрішніми обставинами, стратегічними помилками у соціально-економічній політиці держави.

Послаблення ділової активності призвело до різкого спаду податково-бюджетних надходжень, а напруга на світових фінансових ринках спричинила додатковий стрес для вже ослабленої банківської системи України, яка, фактично, є віддзеркаленням економічного стану в країні. Така ситуація суттєво актуалізувала *проблему* комплексного коригування політики держави, спрямовану на забезпечення стабільного функціонування внутрішнього фінансового ринку в умовах стрімкого зменшення інвестиційної активності в економіці. Для подолання фінансової кризи важливе значення має діяльність Національного банку України, який, регулюючи діяльність грошово-кредитного ринку, зобов'язаний проводити

гнучку та виважену грошово-кредитну політику, спрямовану, з одного боку, на нівелювання інфляційного та девальваційного тиску, а з іншого – на підтримку ліквідності банківської системи на рівні, достатньому для виконання нею своїх функцій. Це, власне, й ілюструє зв'язок зазначеної проблеми дослідження з важливими практичними завданнями, що полягають у пошуку ефективних важелів та механізмів реалізації монетарної політики центрального банку в умовах фінансової нестабільності.

Головні дослідження й публікації, де започатковано розв'язання даної проблеми, належать таким провідним вітчизняним і зарубіжним вченим та практикам, як В. Стельмах, О. Дзюблюк, Ю. Заруба, О. Єпіфанов, І. Гребеник, В. Міщенко, С. Михайличенко, О. Береславська, Х. Гонсалес-Парамо, С. Буковинська, А. Гриценко та ряд інших. Разом із тим, нерозв'язаними частинами проблеми залишаються комплексний науковий аналіз досягнень та прорахунків у діяльності Національного банку України в період фінансової кризи, а також пошук резервів підвищення ефективності механізму реалізації його політики для активізації функціонування банківської системи.

Із урахуванням цього основними цілями даної статті є: критичний аналіз регулятивних заходів Національного банку України у кризовий період; дослідження в цьому контексті тенденцій та динаміки окремих сегментів фінансового ринку України; практичні рекомендації стосовно стабілізації діяльності банківської системи й активізації процесів кредитування економіки.

Центральні банки всього світу сьогодні, у період економічної кризи, намагаються через свої операції на фінансових ринках вплинути на зростаючий ризик ліквідності – як власний, так і в комерційних банках. Маючи змогу створювати необмежену купівельну спроможність протягом короткого терміну, не обмежуючись міркуваннями щодо внутрішньої ліквідності, центральний банк часто розглядають як такий, що має достатньо повноважень для врегулювання економічної кризи, хоча є небезпека ігнорування такої можливості.

Дослідження, що його опублікував Банк міжнародних розрахунків у 2008 р. стосовно валютних резервів, свідчить: центральні банки традиційно мають низький рівень толерантності щодо кредитного ризику й, отже, обмежений досвід в управлінні кредитними ризиками. Хоча це частково пояснюється необхідністю надавати високоліквідні валютні резерви для інтервенцій та витратами на підтримку кредитної репутації. Аналізуючи кредитні ризики фінансових установ лише в межах своїх можливостей, центральні банки не мають доступу до будь-якої конфіденційної інформації, що її використовують органи нагляду, або ж не мають права нею скористатися [1, 3].

Перед діяльністю центрального банку окреслене конкретне завдання, але, разом із тим, він не може допускати надмірних обсягів ризикових операцій для власного балансу. І хоча нерідко уряд перебирає ризики, пов'язані з наданням підтримки з точки зору фінансової стабільності, але саме центральний банк безпосередньо відповідає за це як орган, що, реалізуючи грошово-кредитну політику через певні заходи, забезпечує стабільність цін.

Центральний банк як кредитор останньої інстанції зобов'язаний допомагати банкам подолати кризу ліквідності, уникаючи при цьому надмірних кредитних ризиків і раціонально використовуючи кошти без зайвих втрат для себе. Центральні банки під час кризи покликані балансувати, не дозволяючи при цьому установам із надмірними ризиками отримувати і використовувати державні ресурси. Наприклад, кредитування під адекватну заставу необхідно здійснювати лише на основі досконалої системи управління цією заставою, враховуючи критерії можливих ризиків і заходи контролю.

Для стримування та мінімізації негативного впливу фінансової кризи на економічний розвиток країни Національний банк України запровадив низку заходів у сфері грошово-кредитної політики, зокрема в частині стабілізації ситуації як на валютному ринку, так і припинення відпливу коштів населення з банків, що стало одним із головних чинників зниження інфляційного тиску. У 2009 р. спостерігалася стійка тенденція до вповільнення темпів інфляції – приріст індексу споживчих цін зменшився до 12,3% у 2009 р. порівняно з 22,3% у 2008 р. [2].

Однак споживча інфляція не знизилася до рівня, який вимірюється однозначним числом, що обумовлено, насамперед, незбалансованою бюджетною політикою. Вона впливала на інфляцію як прямо (через значний обсяг бюджетного дефіциту), так і через генерування негативних інфляційних очікувань. Підтвердженням цього є динаміка базової інфляції, яка протягом року перевищувала річні темпи зростання індексу споживчих цін, хоч і знизилася до 114,9% порівняно з 121,3% у 2008 р.

Зміни в макроекономічному та політичному середовищах, що відбувалися впродовж 2009 р., зумовлювали динамічність розвитку ситуації на грошово-кредитному ринку. Погіршення економічної ситуації, пік якої припав на перший квартал минулого року, впливало на продовження відтоку коштів із банків, зниження ліквідності банківської системи, дефіцит іноземної валюти тощо. Натомість поліпшення показників розвитку реального сектору економіки, платіжного балансу і скасування законодавчих обмежень у здійсненні грошово-кредитної політики, починаючи з другого кварталу, сприяли поліпшенню ситуації. Ще одним вагомим фактором, який позитивно вплинув на ситуацію у фінансовій сфері, було отримання ефекту

від стабілізаційних заходів, що їх ужив Національний банк, а також продовження співробітництва з МВФ в рамках програми «Стенд-бай».

Грошово-кредитну політику проводили відповідно до положень Основних засад грошово-кредитної політики на 2009 р., які рішенням Ради Національного банку України від 10. 02. 2009 р. № 1 були відкориговані в напрямку посилення їхньої антикризової спрямованості та узгодження зі зобов'язаннями, котрі взяла Україна в рамках спільної з МВФ програми «Стенд-бай». Метою даної програми є прагнення пом'якшити наслідки глобальної кризи, відновити довіру до банківської системи та зберегти фінансову стабільність, водночас захищаючи найвразливіші верстви населення [3, 3]. Адже наслідком погіршення економічної ситуації і стало те, що населення перестало акумулювати кошти на депозитах та сплачувати відсотки за кредитами в зв'язку зі збільшенням витрат на особисті поточні потреби споживання, що призвело до відпливу коштів із банків і, відповідно, зменшення їхньої ліквідності, та, як результат, зумовило нестачу коштів у юридичних осіб через відсутність кредитування та зменшення прибутковості.

Відсутність належної підтримки з боку структурних і бюджетних механізмів стимулюючим заходам Національного банку України призвела до погіршення ситуації на грошово-кредитному ринку в другій половині 2009 р. Значні обсяги вільної ліквідності банків почали впливати на валютний ринок, а відновлення політичних звинувачень на адресу Національного банку України призвело до стрімкого посилення девальваційних та інфляційних очікувань, спровокувавши погіршення динаміки депозитів [4, 5].

За таких обставин Національний банк України вдався до здійснення стриманішої грошово-кредитної політики, що проявилось у посиленні вимог до формування банками обов'язкових резервів й активізації проведення мобілізаційних операцій. Це сприяло збалансуванню грошового попиту та пропозиції, поліпшенню ситуації на валютному ринку та продовженню тенденції динаміки коштів населення в банках.

Підвищення вартості грошей сприяло вповільненню відпливу коштів із банків. Воно не заважало банкам поступово відновлювати кредитну активність. У 2009 р. несуттєво почали зростати обсяги кредитів у національній валюті (без нарахованих доходів) за рахунок збільшення таких кредитів юридичним особам, щоправда, обсяг кредитних вкладень в іноземній валюті водночас дещо зменшився.

Поступове відновлення кредитного потенціалу банків стало можливим завдяки вжиттю додаткових заходів щодо стабілізації їхньої діяльності, відповідно до яких:

- ✓ на період до 1 січня 2011 р. лібералізовано вимоги щодо врахування коштів у регулятивному капіталі банків субординованого

- боргу та сплачених, але не зареєстрованих, внесків до статутного капіталу банку. Це сприяє збільшенню капіталів банків;
- ✓ банкам надано дозвіл із урахуванням фінансового стану позичальників та стану обслуговування ними боргу приймати рішення про реструктуризацію кредитів, що вони надали, і не враховувати факту реструктуризації кредитів під час формування резервів за кредитними операціями. Це дає змогу зменшити обсяг резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями, а також сприяє зацікавленню банків у реструктуризації заборгованості за наданими кредитами;
  - ✓ банкам також встановлено тимчасові стимули для заохочення їх до проведення реорганізації шляхом злиття та приєднання, що має сприяти консолідації банківського сектору і посиленню фінансової стійкості банків.

На початку 2009 р. на валютному ринку України був стійкий дефіцит іноземної валюти, спричинений негативними очікуваннями суб'єктів ринку та зменшенням валютних надходжень до країни. У таких умовах Національний банк України згладжував різкі коливання ринкового курсу гривні, активно здійснюючи валютні інтервенції. Крім звичайних операцій із продажу іноземної валюти, Національний банк продовжив проведення інтервенцій у формі валютних аукціонів. А з 27 лютого започатковано цільові аукціони з продажу доларів США та євро для задоволення потреб клієнтів банків-фізичних осіб щодо погашення з їхнього боку заборгованості за валютними кредитами.

Також у 2009 р. значно збільшився загальний обсяг дефіциту іноземної валюти на готівковому ринку, оскільки, якщо банк повертав депозити населенню, останні витрачали ці кошти на споживання через зростання цін на продукти харчування та комунальні послуги або купували іноземну валюту. Відповідно значно знизився курс гривні за операціями з продажу банками готівкових доларів США. Утім, після запровадження цільових валютних аукціонів для задоволення потреб населення обсяг дефіциту іноземної готівки суттєво зменшився [5, 24].

Упродовж практично всього 2009 р. на валютному ринку відчувався дефіцит іноземної валюти, фундаментальним чинником якого було зниження порівняно з 2008 р. валютних надходжень як за експортними операціями, так і за зовнішніми кредитами та депозитами нерезидентів. Окрім того, на ситуацію впливало зменшення валютних надходжень на користь резидентів України за одночасного збільшення переказів іноземної валюти нерезидентам за раніше отриманими кредитами.

Активні дії Національного банку України, що були спрямовані на стабілізацію економічної ситуації, сприяли зменшенню в країні спекуля-

тивного попиту на іноземну валюту і стабілізації обмінного курсу гривні. Як результат, протягом 2009 р. офіційний курс гривні знизився щодо долара США лише на 3,7% (у 2008 р. – на 52,5%), щодо євро та російського рубля – на 5,5% та 0,7% відповідно.

Інтервенції з продажу іноземної валюти, що їх провів Національний банк України, призвели до зменшення в 2009 р. міжнародних резервів на 5038 млн. дол. США (в еквіваленті), або на 16%, – до 26 504,9 млн. дол. США. На зменшення резервів у 2009 р. також вплинули фінансування дефіциту державного бюджету, здійснення платежів за державними зовнішніми зобов'язаннями та від'ємна курсова різниця, що утворилася внаслідок знецінення основних світових валют стосовно долара США. Водночас отримання Україною значних обсягів кредитних ресурсів від міжнародних організацій уповільнювало зменшення розміру міжнародних резервів.

Національний банк України взяв зобов'язання щодо проведення політики гнучкого валютного курсу. Це мало допомогти економіці пристосуватися до зовнішніх шоків, протидіючи доларизації, запобігаючи надмірним ризикам нехеджованих позичальників та фокусуючи грошово-кредитну політику на цілях щодо інфляції. З огляду на можливі негативні наслідки для балансу, Національний банк України, за потреби, мав бути готовий проводити жорсткішу грошово-кредитну політику, щоби запобігти надмірній девальвації валютного курсу.

В умовах нестабільності на фінансовому ринку Національний банк застосовував гнучкі підходи щодо регулювання ліквідності банків, змінюючи спрямованість своїх операцій залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку. Нормалізації ситуації з ліквідністю банків сприяли дії Національного банку України з її підтримки через механізми рефінансування [6, 7]. НБУ впорядкував можливість доступу банків до постійних механізмів підтримки ліквідності, оптимізувавши кількість та періодичність звернень, а також обсяги можливого отримання кредитів овернайт. Мета даних заходів – унеможливлення використання цих інструментів для покриття системних проблем, що виникають у діяльності того чи іншого банку. Поряд із цим, протягом серпня–вересня 2009 р. були посилені вимоги до формування банками обов'язкових резервів. Зокрема, було запроваджено вимогу щодо зберігання частини обов'язкових резервів на окремому рахунку в НБУ з нарахуванням плати в розмірі 30% від облікової ставки на залишки коштів.

Та все-таки НБУ припустився помилок. Якщо обсяг рефінансування банків у 2009 р. становив трохи більше 64 млрд. грн., то обсяг операцій із мобілізації коштів (тобто їх вилучення з економіки) досяг майже 97 млрд. грн. Цікаво, що у 2008 р. обсяг рефінансування банків (у порів-

нянних показниках) сягнув 169,5 млрд. грн. Своєю чергою НБУ мобілізував 57 млрд. грн. [7].

Для стимулювання повернення коштів населення в банківську систему Національний банк України активно використовував процентну політику, яку відповідно до умов, що склалися, спрямовував на утримання вартості грошей на ринку на позитивному рівні щодо інфляції з метою стимулювання повернення вкладів у банківську систему, нівелювання девальваційного тиску та інфляційних ризиків. Відповідно до зниження інфляційного тиску і стабілізації ситуації на грошово-кредитному ринку Національний банк коригував свої відсоткові ставки. Так, протягом червня–серпня двічі була знижена облікова ставка, що наразі визначена як базова щодо інших процентних ставок Національного банку. Зокрема, з 15 червня 2009 р. розмір облікової ставки знижено з 12% до 11%, а з 12 серпня 2009 р. – до 10,25% [8].

Не менш важливе місце серед інших сфер регулятивного впливу держави займає інформаційна сфера суспільних відносин. Інформаційна політика НБУ має на меті за допомогою інформаційних технологій забезпечити громадян країни достовірною, своєчасною, неупередженою, виваженою, повною та незалежною інформацією, що унеможлиблюється через монополізацію і заангажованість засобів масової інформації і, своєю чергою, може внаслідок сприйняття недоброякісної інформації призвести до того, що суспільство прийме неправильні рішення (наприклад, до масової конвертації національної валюти в іноземну або навпаки, чи масового вилучення вкладів) [9, 42].

Інформаційна політика центрального банку має базуватись на принципах:

- ✓ адекватності – центральний банк повинен діяти в інтересах суспільства;
- ✓ регулярності та доступності – центральний банк регулярно надає інформацію про свою діяльність;
- ✓ оперативності – центральний банк інформує про події, що відбулись у найкоротший термін;
- ✓ достовірності – інформація, що її надав центральний банк має відповідати дійсності й не бути спотвореною як засобами масової інформації, так і зацікавленими особами;
- ✓ повноти – центральний банк якнайширше розкриває зміст своєї діяльності;
- ✓ збалансованості – центральний банк діє як на принципах відкритості та прозорості, одночасно не порушуючи принципу конфіденційності;

- ✓ нейтральності – центральний банк унеможливорює задоволення інтересів певної цільової аудиторії всупереч іншій, тобто констатує наявний факт, незалежно від сторонніх поглядів.

Центральний банк має використовувати інформаційну політику з метою сприятливого розвитку банківської системи країни в цілому та усунення інформаційних ризиків. Згідно зі зарубіжним досвідом, активна інформативна участь центрального банку запобігає можливим ускладненням.

Метою інформаційної політики НБУ є підтримка взаєморозуміння між суб'єктами економічних відносин для забезпечення стабільності в усіх залежних сферах (у т. ч. валютній, банківській тощо). Суб'єктами інформаційної політики НБУ є: населення, засоби масової інформації, владні органи, банки, інвестори тощо. Для відновлення довіри до банківської сфери важливу роль відіграє інформаційна політика, яка окреслює перед НБУ такі основні завдання: забезпечення ефективного грошово-кредитного і банківського регулювання.

Так, для підвищення прозорості діяльності національної банківської системи НБУ здійснює інформаційне супроводження найбільш значущих змін у грошово-кредитному і банківському регулюванні та, як результат, – відбувається посилення інформованості суспільства щодо поточного розвитку й перспектив процесів у грошово-кредитній і банківській сферах, послаблення впливу суспільно-політичних змін на діяльність банків [10, 53].

Для формування позитивного іміджу НБУ як активного й дієвого суб'єкта фінансово-економічної політики держави центральний банк інформує суспільство та міжнародну спільноту щодо: прав і обов'язків, досягнень НБУ в сфері регулювання економічних процесів; відповідальності НБУ за інфляцію та інші економічні феномени, які визначають стабільність національної валюти і банківської системи, що в кінцевому підсумку забезпечить позитивне ставлення суспільства та міжнародної спільноти до діяльності банківської системи України. А для налагодження ефективного зворотного зв'язку з цільовими групами центральний банк мусить залучати різні соціальні групи до участі в процесі обговорення та ухвалення рішень, пов'язаних із задоволенням їх інтересів.

Щоб досягти підвищення ефективності ринкового механізму в банківській системі та зниження інформаційної асиметрії на банківському ринку центральний банк зобов'язаний проводити інформаційну роботу щодо сутності та особливостей банківських процесів, оперативного реагування на випадки поширення некоректної інформації, чим досягне зваженого сприйняття банківської інформації клієнтами банків, послаблення їхньої залежності від агресивної банківської реклами. А для посилення довіри з боку інвесторів необхідно підтримувати імідж банківської системи як інвестиційно-привабливої сфери бізнесу.

Таким чином, можна зробити *висновок*, що, попри певні прорахунки, в цілому заходи НБУ щодо стабілізації ситуації на грошово-кредитному ринку давали позитивний результат. При цьому регулятивні дії були спрямовані переважно на обмеження спекулятивного попиту на іноземну валюту і не мали на меті обмеження з боку банків кредитної підтримки економічного розвитку. А операції Національного банку України з регулювання ліквідності дали змогу забезпечити рівновагу на грошово-кредитному ринку та уникнути надмірного зростання ліквідності банків. Загалом, ситуація на вітчизняному фінансовому ринку у 2009 і на початку 2010 р. була характерною стабілізаційними тенденціями та початком відновлення довіри до банківської системи з боку населення.

Попри надзвичайно вагому роль банківської системи у забезпеченні економічного розвитку, ключовим напрямом боротьби з наслідками фінансово-економічної кризи в Україні має стати прискорений розвиток внутрішнього ринку, максимальне сприяння відродженню платоспроможного попиту громадян, суб'єктів господарювання, держави та органів місцевого самоврядування. А головними *перспективами подальших розвідок* у напрямку відновлення ефективного функціонування банківської системи є розроблення та впровадження відповідних пропозицій щодо поліпшення фінансового стану банків і нарощування масштабів їхніх активів та пасивів. Головним завданням для системи має стати створення умов для якісно нового витка у розвитку вітчизняних банків, що в кінцевому результаті дасть змогу забезпечувати нормальне функціонування внутрішнього фінансового ринку та його взаємозв'язок із зовнішніми джерелами фінансових ресурсів, розширювати процес кредитування і налагодити дієву систему ризик-менеджменту.

The article examines the role of the central bank in dealing with the consequences of financial crisis; steps to recovery stability in the national banking system used by the National Bank of Ukraine, are analyzed. We describe the estimation of trends and dynamics of Ukrainian financial market individual segments in the context of regulatory measures applied by the National Bank. The role of effective information policies is substantiated as the main means of the effective functioning of banks.

Keywords: *central bank, financial crisis, monetary policy, percent policies, information policies, currency market, financial market.*

Рассмотрена роль Национального банка Украины в преодолении последствий финансово-экономического кризиса; проанализированы его шаги относительно возобновления стабильности отечественной банковской системы; осуществлена оценка тенденций и динамики сегментов финан-

сового ринка України в контексте регулятивних заходів, застосованих НБУ; обґрунтовано значення ефективної інформаційної політики в забезпеченні стабільного функціонування банківського сектора.

Ключевые слова: центральний банк, фінансово-економічний кризис, грошово-кредитна політика, процентна політика, інформаційна політика, валютний ринок, фінансовий ринок.

Література

1. Гонсалес-Парамо Х. М. Роль центрального банку в управлінні ризиками під час криз / Хосе Мануель Гонсалес-Парамо // Фінансовий ринок України. – 2009. – № 6. – С. 3–6.
2. Основні соціально-економічні показники // <http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm>.
3. Меморандум із МВФ про грошово-кредитну та податково-бюджетну політику на 2009 рік // Фінансовий ринок України. – 2008. – № 11. – С. 3–5.
4. Реальний сектор, монетарна політика та грошово-кредитний ринок у 2009 році // Фінансовий ринок України. – 2009. – № 11. – С. 3–7.
5. Дзюблюк О. В. Грошово-кредитна політика в період кризових явищ на світових фінансових ринках / О. В. Дзюблюк // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 5. – С. 20–30.
6. Монетарний огляд грошово-кредитного ринку: Матеріали НБУ // Фінансовий ринок. – 2009. – № 6. – С. 7–10.
7. Поляченко В. Відновимо житлове будівництво – відродимо економіку // <http://www.dt.ua/2000/2675/68809/>
8. Основні показники грошово-кредитної політики Національного банку України // <http://www.bank.gov.ua/Statist/elbul.htm>.
9. Заруба Ю. Принципи і завдання інформаційної політики Національного банку України / Юрій Заруба // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 8. – С. 42–43.
10. Романчукевич В. Проблеми та перспективи висвітлення грошово-кредитної політики НБУ (комунікаційний аспект) / Віталій Романчукевич // Вісник Національного банку України. – 2008. – № 4. – С. 52–55.